

Історико-теоретичні аспекти проблеми формування гуманістичного світогляду майбутніх учителів

Актуальність даного дослідження визначається тим, що в останні десятиліття велика (і в значній мірі виправдана) увага до техніки, технологій призвела до того, що в світогляді молоді все частіше почали проявлятися технократичні аспекти, а знання про людину внаслідок цього поступово відійшли на другий план. А це призвело до руйнації моральності та духовності, занепаду людяності.

За цих умов особливо актуальним стає формування саме гуманістичного світогляду, в основі якого лежить цінність будь-якої людської особистості.

На педагогічний ВНЗ накладається висока «світоглядна відповідальність», оскільки від того, які погляди й переконання матиме майбутній учитель, залежить стан шкільного соціокультурного середовища та суспільства в цілому.

Суспільством затребуваний той учитель, що є активним суб'єктом педагогічного процесу, здатний не тільки до адаптації, але й до ефективної творчої діяльності в нових умовах, що змінюються.

Світоглядно-методологічна підготовка сучасного вчителя висвітлена в наукових роботах Р. Арцишевського, І. Беха, С. Дорогань, В. Бездухова, К. Васильковської, В. Ковальчук, М. Клепар, Д. Пащенко, Н. Савчак, В. Сластьоніна, І. Слоневської, О. Цокур.

Тема формування саме гуманістичного світогляду знайшла своє віддзеркалення в дисертаційних дослідженнях М. Клепар «Формування гуманістичної світоглядної позиції майбутніх учителів засобами народно-пісенної творчості»; Г. Усачової «Розвиток основ гуманістичного світогляду молодших школярів засобами українського національного виховання».

У всіх зазначених роботах особливості процесу формування цієї проблеми висвітлюються у загальних рисах. Вони написані на основі конкретного матеріалу, тому в них не вистачає широких теоретичних узагальнень, що розглядають особливості прояву формування гуманістичного світогляду майбутніх учителів у процесі вивчення філологічних дисциплін.

Отже, ступінь повноти та всебічності осмислення і розроблення проблеми формування гуманістичного світогляду залишається незадовільним. Бракує науково-методичних досліджень у напрямі історико-теоретичних

аспектів проблеми формування гуманістичного світогляду майбутніх учителів, що і є завданням даної статті.

Дослідження показало, що педагоги всіх часів свідомо висували на перший план саме гуманістичний характер світогляду вчителя через те, що ця професія утверджує ставлення до людини як до найвищої цінності.

Високо поцінював місію вихователя давньогрецький філософ та вихователь Арістотель. Він зазначав, що вихователі ще більш гідні пошани, ніж батьки, бо останні дають нам тільки життя, а перші – гідне життя [1, с. 97].

У світогляді М. Квінтіліана, давньоримського педагога, основним був дух суперництва, самостійне мислення і винахідництво. Учитель, на його думку, повинен уміти, навчаючи учнів, щодня сказати щось таке, що могло б у них назавжди лишитися в пам'яті, не примушуючи їх ні до чого. Навчання повинно бути для вихованця забавним; потрібно заохочувати його то проханнями, то похвалами, доводити його до того, щоб він радів, коли щонебудь вивчає і заздрих, коли почнуть вчити іншого, коли сам вивчити полінується [1].

У свою чергу представник Середньовіччя, видатний французький мислитель М. Монтень вважав, що розум і моральність вихователя є більш цінним, ніж його вченість. Потрібно також слухати вихованця, наставник не повинен абсолютно все вирішувати [7, с. 191].

Бачив не лише вчителя, а й вихователя у педагогові чеський педагог-гуманіст Ян Амос Коменський. Він вважав, що учителями повинні бути найкращі з людей, які вирізняються своєю моральністю, тобто чесні, діяльні і працьовиті. Вони повинні бути живими зразками чеснот у спілкуванні з учнями. Учителі повинні не відштовхувати від себе дітей своїм суворим поведінням, а приваблювати їх своєю прихильністю, манерами і словами. Любов'ю вчителі легко завоюють серця учнів, так що дітям буде приємніше бути в навчальному закладі, ніж удома (Ніщо удаване не може бути тривалим) [5, с. 113–115].

У XVIII ст. для видатних педагогів значущими стають прогресивні гуманістичні ідеї щодо професійно-педагогічних якостей вчителя: про спрямованість учителя на визнання цінності особистості учня, що має свої індивідуальні особливості; про створення учителем сприятливого психологічного клімату; про встановлення правильних взаємин з вихованцем та забезпечення комфортності і ефективності педагогічного спілкування.

Світогляду швейцарського педагога Й. Песталоцці були притаманні такі ідеї: доброзичливе ставлення вчителя до дітей, прищеплення їм співчуття і поваги як основи морального розвитку; намагання поєднати навчання і виховання дітей з організацією їхньої посильної праці [4].

«Учитель німецьких учителів» – А. Дістервег, вважав педагога тією людиною, яка допомагає людству рухатися вперед. Він сформулював кілька вимог до вчителя: «вчитель повинен завжди працювати над собою», «ніколи не зупиняться», «ідея, якій служить вчитель, складається з розповсюдження моралі серед роду людського»... «Викладання перетворилось у його життя, воно тісно пов'язане з ним». «Всюди цінність школи прирівнюється цінності її учителя». Три принципи, що лежать в основі правильного виховання: природовідповідність, культуровідповідність та самодіяльність [2, с. 202–311].

Світогляд українських філософів поєднав віру (філософія Г. Сковороди), любов (творчість Т. Шевченка) і надію (філософія І. Франка та Лесі Українки).

Учитель, на думку Г. Сковороди повинен в усьому бути прикладом для інших, вміти володіти голосом, викладати тихо, без крику та виконувати такі вимоги: знання, благородство, любов до дітей, до своєї справи. Учителем, відзначав мислитель, може бути тільки людина, яка любить цю професію і має до неї покликання [9, с. 173–227].

Учитель, вважав Т. Шевченко, класик української літератури XIX ст., повинен бути доброю, високоморальною людиною, носієм духовності свого народу та повинен самовіддано служити людям, своїй Батьківщині. Професію вчителя він вважав надзвичайно благородною і серйозною. Саме таким педагогом був для Т. Шевченка І. Котляревський, описаний ним у повісті «Близнюки» [16, с. 453–519].

Найяскравіше втілені погляди І. Франка на високе призначення і характер учительської праці в образі вчителя Михонського (оповідання «Борис Граб»). Письменник показав на його прикладі, наскільки важливим для учнів, для розвитку їх світогляду є особистий приклад вчителя. Учителю потрібно зацікавити учня наукою, продемонструвавши себе як справді духовну, віддану науці життя людину. Результатом буде те, що учень прилипне, за висловом І. Франка, до вчителя усією душею і не подумає навіть про п'янство й карти [15].

Висувала до вчителів певні вимоги і Леся Українка. Зокрема, вона зазначала, що якщо вчитель добрий, освічений, то й учні знають те, що потрібно знати. Приклад найкращого вчителя – співець-поет Антей із драматичної поеми «Оргія». Цей учитель, звертаючись до учнів, наголошував,

що після закінчення школи треба ще багато вчитися в житті; багато читати; пробивати собі шлях у науку; ніколи не зазнаватися; не зупинятися на досягнутих успіхах, завжди продовжувати вдосконалювати себе [12, с. 281–328].

Вихователь, за К. Ушинським, відчуває себе живою ланкою між минулим і майбутнім. Він повинен виховувати в дітях прагнення до добра, відчуття патріотизму, працьовитості, почуття громадського обов'язку, гуманізм, дисципліну, сильний характер і волю як могутній важіль, який може змінювати не тільки душу, але і тіло. У процесі виховання необхідно також долати такі якості, як упертість, лінощі, нудьгу, тугу, егоїзм, кар'єризм, лицемірство, неробство [13, с. 99; 14, с. 339–351].

Література, педагогіка, філософія ХХ ст. створили образ учителя з високими моральними якостями, який виконував велику місію – навчав неписьменний народ країни.

На думку першої жінки педагога-теоретика в Україні ХХ ст. – С. Русової, «увага до сімейних, національних та індивідуальних умов життя дитини стає тою певною стежкою, якою вчителька-садівниця витворила б найкращі відносини межі нею і дітьми, а на цих щирих відносинах утворилося би стале зерно гуманізму й самосвідомість; вільне гуманне виховання мусить бути національним та індивідуальним, щоб дати корисні наслідки в нормальному розвитку розуму й серця дитини» [6, с. 149].

Чим більше читаєш А. Макаренка, тим глибше розумієш, що всі його ідеї, книги і статті об'єднує думка: для виховання і розвитку людини необхідно користуватися розумно відібраними засобами, тобто тими засобами, які будуть використовуватися тільки в інтересах саме тієї людини, на яку вони спрямовані.

«Від педагога залежить, – писав В. Сухомлинський, – чим стане серце дитини – ніжною квіткою чи засушеною корою. Заповітна мрія кожного мислячого педагога – щоб серце вихованця було чутливим до кожного слова вихователя, щоб дитяча душа відгукувалась, мов ніжна струна, на тонку музику його душі... Гармонія волі вихователя й бажань вихованців – найпотрібніша й найскладніша гармонія духовного життя колективу. В ній виявляються відносини взаємного довір'я, спільного прагнення вихователя й вихованців до єдиної мети – моральної досконалості, духовного багатства...» [11, с. 635–636].

Американський психотерапевт і психолог Карл Роджерс (1902–1987) створив на початку 50-х рр. унікальний стиль викладання, основою якого була створена ним теорія особистості і багаторічна психотерапевтична практика.

Критикуючи традиційне навчання за його принциповий антидемократизм, американський психотерапевт і психолог підкреслював, що сьогодні учні не беруть участі у виборі цілей, змісту навчальних програм або стилю роботи. Усе це вибирається для учнів. Вони не беруть участь у виборі вчителів і не мають права голосу у сфері освітньої політики. Аналогічним чином учителі не беруть участі у виборі адміністраторів, що стоять над ними, від освіти. Крім того, вони часто також не беруть участі у формуванні освітньої політики [8].

Отже, характерними рисами вчителя ХХ ст. були – любов до дітей, відданість своїй справі, готовність до самопожертвування і висока громадянська позиція. Соціально-етичний статус учителя був високий. Але до кінця століття ці принципи почали змінюватися, що було результатом зміни ситуації в країні (повість Юрія Полякова «Робота над помилками»). Автор показує, як в умовах кризи радянських ідеалів посилюється відчуження між поколіннями.

У ряді останніх досліджень (В. Андрущенко, М. Берулави, С. Гончаренка, І. Беха, І. Зязюна, О. Пехоти) з проблем гуманізації педагогічної підготовки вчителя виділено ті риси, що особливо необхідно розвивати у стінах ВНЗ, у світогляді кожного майбутнього учителя: цілеспрямованість, наполегливість, працелюбство, скромність, спостережливість, дотепність, ораторські здібності, артистичність натури, толерантність.

Донині система навчання у ВНЗ була спрямована переважно на формування «інструментальних» можливостей майбутнього фахівця, тобто на вироблення у нього конкретних навичок, методів і способів вирішення професійних завдань. При цьому особа студента як суб'єкта і активного учасника науково-пізнавальної діяльності залишалася на другому плані, що було причиною підготовки фахівців із слабкою або деформованою системою правових, екологічних, організаційно-економічних, естетичних і інших культурних цінностей.

Антигуманістичним викривленням вітчизняної вищої школи є те, коли на занятті під тиском педагога, особа, що навчається, визубрює принципи демократії й гуманізму, а поза аудиторією (чи в аудиторії) стикається з проявами деспотизму, авторитарності, зневаги з боку вчителів, шкільних адміністраторів або представників влади.

У різних ситуаціях взаємодії, коли студенти виявляють негативну поведінку, деякі педагоги на перший план ставлять погрозу, покарання. Непрямі виховні засоби (прохання, натяк, усмішка, гумор) й опосередковані засоби (через учнівський актив, громадську думку, неформальних лідерів)

використовувалися педагогами рідко.

У практиці виховної роботи викладачами більше уваги приділялося аналізу негативних вчинків, тоді як позитивне частіше не помічається, недооцінюється.

Внаслідок цього значна частина студентства демонструє несформованість соціальної відповідальності за свою навчальну діяльність, пасивне ставлення до вироблення сучасного світогляду і вибору життєвого шляху, відчуженість у сфері управління ВНЗ, обмеженість можливостей для самореалізації, пасивні форми проведення вільного часу.

Справжній розвиток особистості потребує діалогового навчання, а не запам'ятовування й наступного відтворення незаперечних істин; критичного, а не формального мислення; поєднання теорії з практикою, з реальним життям.

В умовах конкуренції між різноманітними ВНЗ у межах одного міста, області, регіону ВНЗ повинен розглядатися не просто як освітня установа, де студенти традиційно здобувають знання, а як соціальний інститут, де вони діють і соціально взаємодіють, актуалізуючи і отримані знання, і свій життєвий досвід, тобто свій світогляд, маючи при цьому право на власні помилки, які, зрозуміло, не повинні нікому завдати ніякої шкоди [10, с. 15–63].

Зараз усе частіше увага вчених приділяється формуванню світоглядної позиції людини майбутнього. Але, як показало дослідження, формуванню гуманістичного світогляду майбутніх учителів сьогодні приділяється недостатньо уваги.

Отже, орієнтуючись на гуманізацію освіти, сучасний викладач повинен надавати студентам максимум свободи і вибору, за який вони (студенти) повинні відповідати самі, а не викладач. Необхідно перенести акцент з викладання на уміння організувати викладання через студента. Іншими словами можна сказати так: треба створити такі умови, щоб студент сам захотів вчитися. Всьому навчити студента не можна. І тому необхідно виробити у нього бажання вчитися самому, він повинен сам навчатися. Поки він сам не захоче навчатися, він не навчиться.

Проведений аналіз історико-теоретичних аспектів проблеми формування гуманістичного світогляду майбутнього вчителя засвідчує, що кожна епоха розставляла свої специфічні акценти у філософсько-педагогічному баченні світогляду вчителя, що відображали дух часу, позначали проблеми настрою соціуму в цілому, і його мислителів та педагогів зокрема.

Проведене дослідження не претендує на вичерпне розкриття поставленої проблеми. Перспективи подальшої роботи вбачаємо у вивченні зарубіжного досвіду розв'язання означеної проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глебовский В. А. Древние педагогические писатели в биографиях и образцах / Владимир Александрович Глебовский. – СПб. : Питер, 1903. – 254 с.
2. Дистервег Ф.-А. Избранные педагогические сочинения / Фридрих Адольф Дистервег ; [сост. В. А. Ротинберг]. – М. : Учпедиз, 1956. – 374 с.
3. Клепар М. В. Формування гуманістичної світоглядної позиції майбутніх учителів засобами народно-пісенної творчості : дис. кандидата пед. наук / Клепар Марія Василівна. – К., 1993. – 137 с.
4. Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци. Педагогическое наследие / [состав. В. М. Кларин, А. Н. Джурицкий]. – М. : Педагогика. – 416 с.
5. Коменський Я. А. Велика дидактика. Вибрані педагогічні твори / Ян Амос Коменський ; під ред. з біографічн. нарисом і примітками А. А. Красновського. – К. : Радянська школа, 1940. – 248 с. – (Серія «Педагогічна бібліотека»).
6. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.) : хрестоматія / [упоряд. : Л. Д. Березівська, Н. П. Дічек, Л. В. Піроженко та ін.]. – К. : Науковий світ, 2003. – 418 с.
7. Монтень М. Э. Опыты : избранные главы / Мишель Эйкем Монтень ; сост., вступ. статья Г. Косикова. – М. : Правда, 1991. – 654 с.
8. Роджерс К. Что значит становится человеком? / Карл Рэнсом Роджерс // Теории личности в западно-европейской и американской психологии. – Самара : Издательский Дом «Бахран», 1996. – С. 390–408.
9. Сковорода Г. С. Діалоги : Розмова, звана Алфавіт, чи буквар світу // Вибрані твори / упорядкування та передмова Л. Ушкалова ; примітки й коментарі Л. Ушкалова та С. Вакуленка. – Х. : Прапор, 2007. – 384 с. – (Національна Академія Наук України; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди; Харківське історико-філологічне товариство).
10. Слєпкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі : навч. посібн. / Зінаїда Іванівна Слєпкань. – К. : Вища школа, 2005. – 239 с.
11. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. – К. : Радянська школа, 1976. – Т.1 : Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Духовний світ школяра. Методика виховання колективу / текст і примітки підготував О. Г. Дзевєрін. – К. : Радянська школа, 1976. – 654 с.
12. Українка Леся. Твори : в 2 т. – К. : Вид-во Художньої літератури «Дніпро», 1979. – Т. 2: Оргія // Поеми. Драматичні твори. – К. : Вид-во Художньої літератури «Дніпро», 1979. – 336 с.

13. Ушинский К. Д. Проект учительской семинарии / К. Д. Ушинский ; [сост. Н. А. Сундуков] // Избранные педагогические произведения. – М. : Издательство «Просвещение», 1968. – 557 с.
14. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : в 2 т. / К. Д. Ушинський ; пер. з рос. ; ред. кол. В. М. Столетов та ін. – К. : Рад. школа, 1983. – (Серія «Педагогічна бібліотека»). – Т. 1: Теоретичні проблеми педагогіки / [уклад. Е. Д. Дніпров]. – К. : Рад. школа, 1983. – 489 с.
15. Франко І. Оповідання про дітей / Іван Франко. – Львів : Книжково-журнальне вид., 1956. – 167 с.
Шевченко Т. Г. Близнецы // Усі твори в одному томі ; упоряд., провідний редактор-коректор Г. В. Латник ; керівник проекту В. Бусел. – К. : Ірпінь, 2007. – 824 с. – (Серія «Літературні класики України». «Поетична полицка «Перуна». «Повне зібрання творів в одному томі»).